

Fekete J. József

Veránkai töprengések

A világ megállapodásáról

„A tussal rajzolt betűket
a vízcseppek elmoshatják.
Le nem írt jelet a szívből
senki, semmi ki nem mossa.”
(Cangiang-gjaco, dalai láma)

A világ állapotának a problémája, hogy lényegében nincs leírható állapota. Legalábbis nem olyan, amit megállapodottnak nevezhetnénk. Tart még, folyamatban van alakulása, formálódása, és ezen átmeneti állapota bizonyára távolabbra húzódik majd el, mint amit képzeletünk feltételezni enged.

Korai eleink, hallom a minap, a Brit-szigeten ötezer évvel ezelőtt pompás rítus közepette ünnepelték a nyári napfordulót. Hogy az ünnepnek megfelelő külsőségeket is megteremtsék, gigantikus kőtömböket szállítottak a ma Stonehenge-nek nevezett dombra, valahonnét a tengeri csatornán túlról – olyan módszerrel, amelynek mostani feltételezéseken alapuló rekonstrukciói sorra csődöt mondtak –, hogy megépítsék bonyolult építményüket, amelyről egyelőre csak sejthető, bár egyre valószínűbb, hogy egy csillagvizsgálóval és kalendáriummal kombinált szentély lehetett.

Ötezer éve, vagy mondjuk, legyen csak négyezer, az ember mai ésszel is felfoghatatlan hatékonyságú energiákat mozgósított, hogy szellemi szükségleteinek tág, a világegyetemre nyíló kapukat nyisson, bizonyára abból a felismerésből eredően, hogy a szellemiek által anyagi létük is nemesedik. Ugyanakkor, a kontinensen élők alig kétezer évvel ezelőtt fedezték fel azt is, hogy Britannia egyáltalán sziget. E felfedezést sem a tudásszomj vagy a szellemi tágasság keresése váltotta ki, hanem a hódítás: egy római hadvezér flottája hajózta körbe a mai Nagy-Britanniát, de már csak azt követően, hogy az ott élő „barbárok” zömét leigázta.

Ám térjünk vissza az évezredekkel ezelőtti keltákhoz vagy britekhez, bárkihez, aki a szellemi távlatok templomaként tisztelve a mértani elhelyezkedésű kőtömböket, élete elengedhetetlenül fontos rítusaként vett részt a jószerével függőkövek között lezajlott misztériumban.

De mennyivel kisebb misztérium és mennyivel kevésbé fontos rítus az, hogy most itt ülhetek íróasztalomnál és kínai tollammal, kínai tus-tintával róhatom e sorokat, amelyek hamarosan nyomtatásban kerülnek az olvasó elé? Vagy elmossa időközben a betűket az eső, néhány könnycsepp, feldöntött pohárból kiömlött víz? Meggátolva ezáltal, hogy ezek a többre érdemes sorok valaha is eljussanak címzettjükhöz, az olvasóhoz, vagy éppen történelmi igazságot szolgálhat a betűket össze- és elmosó folyadék, azáltal, hogy örökre megsemmisíti a semmirekellő, felesleges és senkit nem érdeklő gondolatok nyomát?

Nem tudni, mindaddig, amíg meg nem állapodik a világ. Arra a rövid kis időre pedig marad az írás, aminek éppen annyi köze van a világhoz, mint a stonehenge-i rítusoknak és misztériumoknak. Azzal a különbséggel, hogy a születő kézirat számára lényegtelené válik mindaz, ami előtte volt; a múlt, a történelem feltételezéssé minősül át – miként egy kortárs héber esszéíró jegyezte meg – a kézirat az írás folyamatoként, nem pedig az írás eredményeként létezik. Amíg ismét le nem ég az alexandriai könyvtár, le nem dől a babiloni torony, amíg meg nem állapodik a világ.

A teljességgel önös foglalatosságról

„Ez a lét olykor maga a szabadság.”
(Mohás Livia)

A nőkről és férfiakról, apákról és fiúkról, anyákról és lányokról szerzett közvetett ismereteim zömét Mohás Livia író-pszichológus kiváló esszéiből merítettem. Ő az, aki a lélektan laikusok előtt rejtelmes titkairól az általam igencsak kedvelt műfajban, szinte személyes közvetlenséggel tud szólni, miközben fölillantja a nagy mitológiák emberi-isteni kulisszáit, köztük pedig értelmezi egyedi pszichiátriai eseteit. Nem népszerűsítőként, hanem gondolkodó szépíróként foglalkozik a tudománnyal. Innét, a szépíróság felől közeledve kellene néhány gondolatnyit elidőzni a szerző legutóbbi esszéköteténél.¹ A mostani gyűjteményben is az örök női és az örök férfi princípium határterületét és érintkezési sávjait járja körül a szerző, ezt jelzi a kötet címadása is. *A váltakozó idő* ugyanis az örökkévalóságot, a nyugalmat, az időtlenséget jellemző *anyai* idő és a realitások, az ébredés, a megelevenedés periódusára vonatkoztatható *apai* idő együttmozgására utal. Ezen túl a kötet két könyvre (Apákról és más férfiakról; Anyák és asszonyok) való tagolása is az egyedben egyszerre működő női és férfi lélekrész harmóniájára utal.

Vagyis – s ezt talán a pszichológusok meg a pszichiáterek tudják leginkább –, az animus és az anima nem mindig működik üzembiztosan, szerepvállalási és készítési aránytalanságuk olykor nem illeszthető be az érvényes viselkedési normák kánonjába. Előfordul ez magánál a pszichológusnál, az írónál is, aki pedig tudja – a regényírónak androgün természetűnek kell lennie.

„Az alkotáshoz Erősz kell, Erősz pedig férfi” – idézi a jungiánus James Hillmannt, indokolván, hogy a legutóbbi ikerregényében miért bújta maga is férfi álarca mögé: „maga az a kifejezés, hogy »nőíró« vagy »író«, sok asszonyban, aki ír, dühös berzenkedést kelt, mert ilyen konnotációkat hordoz: cilikés bugyutaság, nyálas érzélgősség, ócska-fülledt-erdős-renées erotika”. Az ikerregény, a *Theodora* és a *Jusztinianusz* történetírója, Edward végül azonban mégis androgün természetét mutatja: monológjai, belső dialógusai biszexuális lényként állítják elének. Számos nyelvben az „író” főnévnek nincs nőnemű alakja, a költőnek azonban igen – mintha a nyelv is az apai idő racioanalitásának, eltökéltségének, kitarásának fogalomkörébe sorolná az íróssággal kapcsolatos tevékenységet, a költészetet pedig az időtlen lebegés anyai idejébe utalná. Pedig az írást elindító „öskáosz” is e nőnemű időt idézi. Az írói tevékenység „teljességgel önös foglalatosság” – írja Mohás Livia, majd hozzáfűzi: „Ez a lét olykor maga a szabadság. Felszabadul a kötelező, a hivatalos és hivatalnoki racionalitás, a hétköznapi józankodás alól, megszabadulhatunk attól a görcstől, hogy személyiségünknek mindenképp érthetőnek, koherensnek kell látszódnia, máskülönben hebehurgyának, lököttnek, lükének, komolytalanoknak néznek

Nincs is semmi baj az írott betű becsülete körül – gondolhatnánk, hacsak az nem, hogy ennyi könyvet, ennyi folyóiratot aligha lehet értékes irodalommal megtölteni, táplálni. Meg elolvasni. Olyan társadalomban, amelyben lényegében erős hanyatlás tapasztalható az olvasás iránti igény terén. Az olvasás évének meghirdetése ugyanis nem a kultúra szintjével szemben tett gesztus, hanem az írott szó iránti igény megcsappanása felismerésének következménye is. A könyvnek ugyanis még van becsülete, de az olvasásnak már nincs. A könyv becsülete is átminősült; a középkorban még az írástudók kiváltsága volt az írott szóval való foglalkozás, mára a tehetősek fényűzésévé lett a könyvek vásárlása. Ma ugyanis már nem a tartalom miatt áldoznak jelentős összegeket a könyvekért, hanem iparművészeti funkciójának ellenértékét róják le: a megvásárolt könyvnek ugyanis ajándékozhatónak kell lennie – vagyis drágának –, emellett mutatósága – lehetőleg művészeti album – határozza meg eladhatóságát.

Egyre kevesebbet olvasunk, s a nyomtatott szövegek túlermelése tulajdonképpen az emiatti tiltakozás következménye, a Gutenberg-galaxis utolsó, galvanizált rángása, az írástudók pozícióföltöltő barikádra vonulása. Emellett azonban az írott szó egyetemes inflációját tetézi a magyar irodalom létközegének, az anyanyelvnek a kiszorulása a használatból. A gazdaság, a jog, vagy az írott szó reneszánszát előlre vetítő Internet nyelve már kizárólagosan angol, s ha egyetemi képzettségű gyermekeink bármilyen téren érvényesülni szeretnének a világban, a kétnyelvű, angol és anyanyelvi képzés irányában kell tájékozódniuk. Az anyanyelvi irodalom pedig megmarad a nincstelenség és megszállottak luxusának.

Ugyanakkor az Internet, a mindent átfogó, a szöveges dokumentumokat új kontextusba helyező, könyveket, folyóiratokat fölöslegessé tevő világháló máris elhozta az írás reneszánszát. Hiszen a számítógép képernyőjén továbbra is leginkább betűk villognak, a mobil telefonok SMS-üzenetei pedig milliárdszám futják körbe a földet, vagyis olyan emberek kerülnek gyakorlatilag függőségi viszonyba az írással, akik néhány esztendővel korábban alig olvastak valamit és szinte semmit se írtak. Hogy van-e, lesz-e közvetlen hatása ennek az új írásbeliségnek az irodalomra mint művészetre, kétségtelen. Akárcsak az is, hogy a magyar nyelvű irodalomnak is meg kell küzdenie a fennmaradásáért az új technológiai-társadalmi környezetben, különben még egy ideig megmarad sznob úri passzió, majd pedig csupán kevesek által megfeythető titokká minősül.

Hasonlatosságról és különbözőségről

*„Az isten is csak egy másik művész.
Kitalálta a zsiráfot, az elefántot és a macskát.
Nincs igazi stílusa. Megpróbál ezt-azt kitalálni.”
(Pablo Picasso)*

A huszadik század egyik legnagyobb festőszénije állítólag kijelentette egyszer, hogy a hamisítványokkal nincs különösebb gondja, ugyanis szerinte éppen maga a művészet a legnagyobb hamisítvány a világon. Ha hinni lehet a művész szavainak tolmácsolásában, akkor ezt azzal indokolta, hogy a festékboltban aprópénzért megvásárolhatók a festékes tubusok, az ecsetek meg a vászon, a velük létrehozott kép ára meg milliók összegre rúg.

Nem áll módomban leellenőrizni a kijelentés hitelét, lehet, hogy csupán anekdota, bár a Picassóval folytatott beszélgetésekről megjelent dokumentumok igazolni látszanak egy ilyen – természetesen a hírnév és a vagyon kegyes árnyéka mögül tett – kijelentést.

A spanyol festő ugyanis ettől többet is állított, nem kevesebbet, mint hogy az összes korok összes dokumentumai hamisak! *Mindegyik „művészszemmel” ábrázolja az életet. A természetről alkotott képeinket mind a festőktől vesszük át. Mindent rajtuk keresztül látunk. Már csak ezért is gyanakodnunk kellene.* Végtére ez a gondolat is arra utal, amire az előző: a művészi ábrázolás hamis, hiszen *nem másolja az életet.* A természet és az élet másolása – és szerintem ez az igazi *hamisítás* – éppen Picassótól állt a legtávolabb, és ezért az ő értelmezésében a művészi hamisítás fogalma közelebb került az elvonatkoztatáshoz, az egyszerűítéshez, az utánzáshoz, a képzelethez, a dolgok magukban rejlő lényegének kiemeléséhez – vagy egyszerre ezek mindegyikéhez. Szerinte elképzelhetetlen, hogy valaki márványból készítsen szobrot, hiszen az csak egy kötömb, ami nem rejt magában intuitív képeket, szemben egy földből kiásott gyökérrel, egy kimart kővel, a fal repedéseivel, vagyis a képek ott hevernek a művész környezetében, annak csak elő kell hívnia őket – ám nem fotográfus módjára, mert a fényképészet, Picasso szerint megszabadította, értsd: megfosztotta a festészetet mindenféle irodalomtól, anekdotától, még a témától is.

Ahhoz, hogy a műalkotás elérje célját, vagyis befogadhatóvá váljék – és ehhez hasonlítani kell valamire, hogy illúziót legyen képes kelteni –, valamilyen általánosan elfogadott jelrendszer útján kell megszólalnia. *Olyan mázolásból, amelynek nincs jelentése, sohasem lesz kép* – állította Picasso, noha az absztrakt művészetet közelinek érezte a mázolásnak és a falszerkezetekhez, értvén ez alatt, hogy az alkotó ember mindig utánoz valamit, akár egy falfelület textúráját, még ha önkéntelenül is teszi. *A természet csak jelek segítségével fordítható le a piktúra nyelvére. De a jeleket nem lehet kitalálni. Csak úgy jutunk el hozzájuk, ha nagyon erősen törekszünk a hasonlatosságra.*

Talán itt a kulcsszó a picassói műértelmezés megközelítéséhez: a hasonlatosság. Itt mutatkozhat meg a hamisítás és az autonóm alkotás közötti különbség mibenléte. A művészet egyfelől ugyanis nem másolhat, mert az a hamisítással egyenlő. Másfelől nem rugaszkodhat el a valóságtól, illetve az annak a leírásához szükséges nyelvtől, jelrendszertől, mert akkor képtelen lesz felidézni a valóság illúzióját és értelmetlenné, halandzsává válik. Hasonlatosságra és különbözőségekre kell tehát törekednie a művésznek, ugyanazon a műalkotáson belül megteremteni a *már látott* és a *még nem látott* összhangját, harmonizálni a részleteket.

E törekvés eredményre törő szándéka azonban nem a hamisításban nyilvánul meg, hanem sokkal inkább a kompilációban. Hiszen az élet maga a legnagyobb kompilátor: minden tevékenységünk, reagálásunk, megszólalásunk kompiláció – válogatás az elődeink által megteremtett lehetőségek között.

Még egyszer Picassóról

*„Én mindent felszedezetek, főleg azt, amit mások eldobnak.”
(Pablo Picasso)*

Miközben Picasso művészetfelfogásába igyekeztem beleélni a magam idevágó gondolatait a művésszel készített beszélgetésekből vett néhány idézet segítségével, olyan mondatok is szemembe ötlöttek, amelyek csak később nyertek jelentést. *Nem szabad túl sokat mosakodni, ugyebár... nem egészséges...* – olvasom, és nem tudom, a korosodó festő szeszélyéről van-e

szó, vagy valami spanyol bölcsletről, amit az éghajlat és a népi találékonyosság ötvözött gyakorlatias tanácsná, netán a kérdező festékcsecsétesen lepte meg a művészt és ő ígígyen talált módot a mentegetőzésre. Aztán kiderült, hogy tévúton jártak gondolataim, a mondat mögött a por dicsőítése áll. A porról bizony mondtak már egyet s mást a mi vidékünkön is, többkötetnyi irodalma van ennek a bácskai tájat (is) meghatározó lételemnek (mások szerint a létet ellehetetlenítő elemnek), Picasso is személyes léterének tekintette a port: *együtt élek a porral, benne élek, a legszívesebben szürke ruhákat viselek: azokon nem látszik meg a nyoma.*

Arra azonban, hogy e jelentéktelen, de a legtöbb embert messzemenően zavaró és ingerlő jelenséget egyáltalán megemlítsé, komoly oka és indoka volt: a világ történetének antaioszi, a földben gyökerező felfogása: *A föld nem tart bejárónóket, hogy letöröljessék... Naponta hull rá a por, és megtelepszik rajta. Mindazt, ami a múltból ránk maradt, a por őrizte meg.* A por hát, ha nem is teremtő, de megőrző közeg. Közvetett kapcsolatot teremt a jelen és a múlt között, ezáltal közelebb hozza egymáshoz az egykoron és a ma élt embert. A mindenhová beszivárgó és minden ellepő, majd igencsak gyorsan maga alá temető és rejtékébe záró szemcsék egyben a kapcsolat bizonyosságának a láncszemei is. Bár ezekről a szemekről, mint általában az igencsak régi láncokéről, nem lehet mindig pontosan tudni, hogy hová kapcsolódnak, mit is jelentenek. Mert *mi marad meg a földben? A kő, a bronz, a csont, az elefántcsont, néha a cserép... De a fatárgyak, szőttesek, bőrök soha... Ezért azután teljesen téves képzeletünk vannak az ősidők emberéről.* Vagy miként előbb idéztem a zseniális spanyol festőt: *az összes korok összes dokumentumai hamisak!*

Hát éppen ennek, a megőrző, de egyben eltávolító pornak köszönhető, hogy az ember nemcsak a jövőt, hanem a múltat illetően is képzeletére hagyatkozhat, s nem kell szembesülnie a valósággal. Általa őrződnek meg a titkok és a rejtélyek, hiszen még a régészet is a múltnak csupán a parányi emlékeit képes feltárni. Hajdani gölöncsérek munkájának darabjait vehetjük kezünkbe, vagy éppen e fazekasok csontjainak maradványait, megcsodálhatjuk a számunkra érthetetlen módszerrel kialakított és elhelyezett kötömböket meg a Holdat, amint még mindig rájuk veti sugarait. Egy kor néma tanúi e tárgyak. Ugyanis, miként Vasziliij Kandinszkij feljegyezte, *minden műalkotás korának gyermeke.* Soha nem áll majd módunkban, hogy ezeket az egykoron élt őseinket táncolni lássuk, halljuk dalukat vagy gyermekeik sírását. Igazából nem léphetünk be a múltba, mint ahogy a jövőbe se, amely sohasem válhat jelenné.

Hacsak nem a képzeletünk segítségével, ami minden művészetnek egyik mozgatója.

A reménytelenség prófétájáról

Az idő természetéről szóló gondolatokat gyűjtöttem éppen röpke eszmefuttatásaim egyikének illusztrálásához, amikor rábukkantam egyik kedvenc íróm, *Ambrose Gwinett Bierce* (1842 – 1913?) idevágó tételődéseire. Egyik elbeszélésének hőse az ok és okozat viszonyának sajátos értelmezését tárja fel, állítván, hogy hajlamosak vagyunk oknak, indítéknak tekinteni azt, ami időben megelőzi az okozatot, amit éppezért következménynek, eredménynek vélünk. Egyszerű példája szerint, ha valaki sokszor látta, amint a kutya nyulat üldöz, de nem látott még soha se nyulat se kutyát más körülmények között, azt hihetné, hogy a nyúl a kutya előidézője. Vagy előzménye.

Az idő furcsa természetéről gondolkodván tételes megfogalmazásig is eljut Bierce hőse: „A tudat a ritmus gyermeke” – szögezi le; s amennyiben ezt elfogadjuk, azt is hinnünk kell, hogy a dolgok is tudatosak, hiszen mind mozgásban vannak, és minden mozgás ritmikus. Bierce itt az evolúció törvényszerűségeit a szervetlen világra is érvényesnek tekintő *Herbert Spencer* (1820 – 1904) filozófiáját hirdeti. Szerinte az anyag minden atomja élő, tudatos lény. Minden rendelkezik valami valós és valami potenciális erővel. Minden érzi ugyanazt a körülötte levő erőt és befolyásolható azoktól a magasabbrendű és kifinomultabb erőktől, amelyek a tökéletesebb szervezetekben lakoznak. Egyszerűbben: ha az ember az anyagot akarátának végrehajtása céljából munkaeszközzé formálja, az magábaissza az ember intelligenciájának és elgondolásainak egy részét.

Ambrose Gwinett Bierce azonban nem ezen vulgár-darwinista gondolatok terjesztése kapcsán kapott helyet a szépirodalomban, hanem a pszichológiai horroretökélyre vivő rövidtörténet-író tiszteletben benne a műfaj barátai; ismerői tudják: az elbeszélés mesterének kell tekintenünk.

Horror-szerző volt, a katonákról és civilekről szóló történeteiben az emberi szenvedést azzal az érzéktelen kíváncsisággal vizsgálta, mintha csak egy hangyaboly életvitelét szemlélné. Műfajbéli elődjével, *Edgar Allan Poe*-val (1808 – 1849) egyetemben fantasztikumot és apokalipszist volt képes teremteni a józanul pedáns leírásból. Korának kritikusai pesszimista gépezeteként emlegették, annyira megszállottja volt a lét értelmetlenségének és gépiességének. Elutasította a realizmust, a helyi színeket, gyűlölte a moralizálást, a didaktizálást, a terjengősséget; inkább a romantikából és a gótikus, középkori példákából merítette sötét jelképeit, az értelmetlen és erőszakos halál-sorozatokat, fel-feltörő melodramatikusságát, a sötét erdők mélyén történő természetfeletti eseményeket, az érzékek feletti érzékelést. Ám távol állt a vadromantika sematikusságától – még mielőtt Freud megfogalmazta volna, hogy az emberi rettenés, a horror, a terror, a kísértetek és fantasztikus látomások a pszichotikus állapot kivetülésének eredményei, Bierce novelláskötetekben illusztrálta ezt a felismerést.

Sem Poe-t, sem Bierce-et nem szerették az amerikaiak, bár ők sem szerették az amerikaiakat. Ennek ellenére olvasták őket: Bierce-nek banális és olcsó fantáziáját, rossz ízlését vetették szemére és a „reménytelenség kis prófétájának” nevezték. Ez utóbbi talán sajátos élettörténetének látomásos lezárására érvényes igazából. Poe még az elátkozott költő romantikus szerepét játszotta élesben: az ital végzett vele; az újabb kutatások szerint azonban nem a delirium tremens, hanem a szíve nem bírta a sorozatos alkoholmérgezéseket. Bierce is gargantuai mennyiségekben fogyasztotta az égetett és erjesztett szeszeket, ám végzete sokkal „irodalmibb” a mocsokba-fulladásnál – egyszerűen nyoma veszett, eltűnt, soha nem bukkantak még csak híre se. Mexikóba indult 1913-ban, hogy csatlakozzon Pancho Villa csapatához, amiről ismerőseit levélben értesítette: *„Ha arról hallotok, hogy valahol Mexikóban kőfalhoz állítottak és szitává löttek, tudjátok, ezt az élők sorából való távozás viszonylag jó módjának tartom. Főlmúlja az öregséget, a betegséget, vagy a pince lépcsőin való legurulást. Gringónak lenni Mexikóban – ah, ez a megmentő halál.”*

Bierce megkerülhetetlen nyomot hagyott az elbeszélésírás igényes művészetében, el egészen *Borges*ig vagy *Danilo Kišig*, aki ezt szívesen emlegette is.

A káosz breviáriumáról

„Így szólék azért magamban: az emberek fiai miatt van ez

így, hogy kiválogassa őket az Isten, és hogy meglássák, hogy ők magokban véve az oktalan állatokhoz hasonlóak. Az emberek fiainak vége hasonló az oktalan állatnak végéhez, és egyenlő végök van azoknak; a mint meghal egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek van mindenkiben; és az emberek nagyobb méltósága nincs az oktalan állatoknál, mert minden hiábavalóság. Mindenik ugyanazon egy helyre megy: mindenik a porból való, és mindenik porrá lesz.“

(Prédikátor Könyve, III, 18-20.)

Minden bizonnyal életem legsötétebb könyvére akadtam *Albert Caraco* Bréviäre du chaos című füzetében. A cinikus nihilizmus tartaroszi sötétségébe kalauzoló kötet ez, 117 egymással összefüggő, de lényegében breviáriumként, vagyis egymástól függetlenül is olvasható szövegegyeség füzére.

Alapvető állítása, hogy amennyiben az emberiségről nem az elvei, hanem a cselekedetei alapján ítélnék, kiderülne, milyen istenségeket imád(ott) örökön – csupán az örületet és a halált. A salamoni bölcselet, a hiábavalóság, minden csak hiábavalóság meggyőződése a forrása ennek az éjsötét bölcseletnek, ami szerint a hit csupán a hiúságok vására, a világ és az ember önmegsemmisítő természetének palástolására szolgáló átejtes mestersége.

Talán filozófus *Albert Caraco*, akiről egyébként alig tudni valamit, ám amit igen, az lényegbevigó. Szépirodalmi munkái is jelentek meg, eddigi, Svájcban kiadott huszonnyolc kötete mégis egy átfogó világképpel rendelkező gondolkodóra utal. A *káosz breviáriumában* azonban látnokként, kora prófétájaként szól – ki tudja kihez, hiszen maga állítja, hogy anarchista nézetei olyannyira szélsőségesek, hogy maguk az anarchisták is visszaretentek tőlük. Meggyőződése, hogy a jövő igazolja majd, hogy csupán az anarchisták és a nihilisták voltak előrelátóak, de ebből nekik semmi hasznuk nem lesz, ugyanis együtt pusztulnak el az „ökumenikus holocaust” felé tántorgó emberiséggel. Egyszerűen sokan vagyunk a világon – állítja *Caraco* –, a planéta a mai emberiség egytizedének paradicsomi körülményeket nyújtana, ezért vesznie kell az értéktelen, nyulak módjára szapora tömegnek. Hát, bizony, a faszizmus képlete szól ki a szerző gondolatmenetéből – ami zsidó származására való tekintettel igencsak meglepő. Persze nem a faszizmus szószólója, nem az új keletű vallások egyikének prédikátora, és nem egyszerűen a zöldek mozgalmának hangadója, hanem talán mindhárom terület érvelésének filozofikus összefoglalója.

Minden alapvetőnek tartott morális értéket – vallást, istent, erkölcsöt, világrendet, a lét anyagi alapját – megkérdőjelez, meghaladásukért emel szót, így például a családot is az emberiség rákfenéi közé sorolja. A boldogok a lelkiekben szegények meggyőződésével szemben *Caraco* a következőket állítja: „**Boldogok az elhunytak! És háromszor boldogtalanok, akik az örület hatalmában fogantak! Boldogok az érintetlenek! Boldogok a magtalanok! Boldogok, akik többre becsülik a kéjelgést a termékenységénél!**”

Caraco végeredményben nem hasból beszél, állításai meggyőződéséből fakadnak, s irodalmi nézőpontból állítható, hogy esetében megvalósult az élet és a mű egysége. *Caraco* 1919-ben Konstantinápolyban született, gazdag, banktulajdonos zsidó családban. Egy ideig Berlinben éltek, ahonnan a zsidóüldözés elől Dél-Amerikába költöztek, katolikus hitre tértek és *Albert* szerzetesek kollégiumában nevelkedett. A második világháborút követően visszatért Európába és szembesült azokkal a szörnyűségekkel, amelyekről addig csak hallomásból értesült. Ráeszmélt, hogy amire tanították, csupán hazugság, a csodált európai civilizáció pedig belebukott a parancsuralmak haláltáboraiába. Úgy becsülte fel, hogy ilyen világban nincs értelme az életnek és eldöntötte, hogy öngyilkos lesz, de majd csak azt követően, ha családjából már senki sem él. Addig pedig szorgalmasan és pedánsan – teljes anyagi függetlensége mellett tehette –, napi hat órán át rózta egyenletes kézírással füzetek tömegébe műveit, amelyekben – állítólag – egyetlen szónyi áthúzás vagy javítás sincs.

Miután megözvegyült apját 1972-ben eltemette, *Albert Caraco* beteljesülve látta pályafutását és valóban öngyilkos lett. *A halál ugyanis az egyetlen bizonyosság a világban. Mindenki egyedül hal meg és végérvényesen meghal. Mivel az ember nem szabad akaratóból születik, hanem tulajdonképpen rákényszerítik az életet, szabad választását csupán a halál meghívásával nyilváníthatja ki, és ezzel eloszlathatja az életet kísérő bizonytalanságot – vagyis, hogy mikor, hol és miként lép majd át az életből a halálba.*

A lehetséges valóságokról

„Mert, hol deszkákból ácsolnak színházat,
Eszményvilág az, amely ottan él.
A könnyön kívül minden más csak látszat,
S csak egy valódi ott, a szenvedély...”
(Schiller)

A szenvedélyről szól *Donald Michael Thomas* angol író nagy port felvert könyve, *A fehér hotel*,⁴ a szerelem, a művészet és az állatias ösztönök szenvedélyéről. Újraolvasva most a kötetet csak erősödik azon meggyőződésem, hogy a mű nem csupán az angol irodalom egyik fontos alkotása, hanem a regényforma alakulásának egyik lehetséges ívét kijelölő példája is.

Angliai megjelenésekor, a nyolcvanas években igencsak változatos fogadtatásban részesült: *pomográfia; plágium; a regényforma lehetőségeit kitágító posztmodern kísérlet; prózai tényfeltárás és a költői képzelet izgalmas ötvözet; hatásvadász virtuózkodás; remekmű* – egyebek között ilyen minősítésekkel érvelt a kritika. A banánhéjat pedig, amin könnyen elcsúszhatott volna a szerző, maga helyezte lába elé (s bizonyára ezért is tudta elkerülni). A banánhéj, mint minden regényíró esetében, a történelmileg létező, azonosítható, leellenőrizhető, adatokkal körülírható személyek szerepeltetése a műben. A fiktív hősökkel ugyanis azt kezd az író, amihez kedve van, de a történelmi személyek esetében nem minden kritikus szereti, ha a képzeletbeli történet és a történelmileg dokumentált valóság párhuzama még a végtelenben sem találkozik. *Pedig az irodalmi mű csak az esetleges valóságok egyikét fogalmazza meg.*

D. M. Thomas regényében *Freudot* és *Jungot* szerepelteti, de nem csupán érintőlegesen, dekoratív alakokként, hanem még *Freud* nagyszabású (és természetesen kitalált) esettanulmányának szövegét is közli, kezeljének versben és prózában tett vallomásaival egyetemben. A regénynek ez, a pszichoanalízissel foglalkozó vonulata is remekbeszabott, de lényegében nem erről szól a mű. Mivel a regényben teljesen természetes módon jelenik meg a nagy álmefejtő és tanítványa, így az olvasó ugyanilyen természetességgel

fogadja el a mű hősnőjének valóságosságát, sőt hitelességét. Lisa Erdmann Oroszországból Bécsbe szakadt, félig zsidó operaezenesnő története éppen a történelmi személyek fölvonultatásával lesz egy már-már szokványos (tehát tragikus) század eleji, közép-európai életrajz. A szexuális vágyálmoktól gyötört hisztérikus ézenesnő Freud páciense, akinek belső zaklatottságát később a történelem zűrzavara váltja fel, hogy lassan kiismerve az emberi kapcsolatok bonyolult labirintusát, eljusson a negyvenes évek háború dúlta Kijevébe és életét a Babij Jar-i tömegmészárlásban veszítse el. A szokványosnak tűnő élettörténet azonban itt nem fejeződik be. D. M. Thomas ugyanis ugyanebben a regényben megírta a történet másik lehetséges változatát, amelyben Lisa a testi-lelki megpróbáltatások után eljut Palesztínába, az alakuló Izrael területére, és idős korában megéli az egész életében keresett boldogságot.

A *fehér hotel*t az a bravúr teszi remekművé, amely az utolsó fejezetben megfogalmazott történetet visszaveti az előző részekre, teljesen új értelmezést adva a dilettáns elbeszélő költeményből, álomregényből, tudományos szakértekezésből, mindentudó elbeszélésből álló műnek, egy helyett több lehetséges valóságot fogalmazva meg, s ezáltal meghúzza a választóvonalat a tények és az irodalom között.

A magyar irodalomban Jósika Miklós báró már több mint százötven esztendővel ezelőtt, az *Abafi* című történelmi regényének az erkölcsi hatásról és a költői igazságtételről szóló toldalékában megfogalmazta, hogy „az ábrándozáshoz szokott olvasót nagy ideje már a fellegekben leköltöztetni”. Ehhez talán éppen az olyan regények járulnak hozzá, mint *A fehér hotel*.

A habostorta-kultúráról (I.)

„Az individualizmusnak, mely különben megmarad a jövő mottójának, kétségtelen túlzásai közé tartozik az is, hogy magánügyggyé tette az irodalmat.”
(Osvát Ernő)

Ritka alkalommal jutok el a szülőfalumnak tartott, dombhátra emelt településre, ilyenkor azonban minden utcáját bebarangolom. Nem ismerősöket keresek, hanem a megmaradás reményének nyomát fürkészem a látogatástól látogatásig szaporodó elhagyatott, magukbaroskadó épületek között. Ebben a faluban is megtelepedtek a menekültek, ám az életet nem hozták magukkal. Legutóbb egy sváb stílusú sarokház újonnan beépített, tágas, szlovén típusú oldalablakaira figyeltem fel, száradt még az ablakkeret körül a vakolat. Az új tulajdonosok igyekeznek belakni az épületet – gondoltam. Az utcafrontról – felénk így mondják – nyíló, az egykori tulajdonos művészet iránti vonzalmát dicsérő napsugár-berakásos kiskapun vízszintes rést vágtak a postaláda nyílásának, amelynek előkéje bizonyára még a felszereléskor felakadt, s így, szemmagasságban elhelyezkedve, szabad betekintést nyújt a láda ablakát mesteri szövésű hálóval elfüggönyöző, pocakos pókra. Bizony, ebbe a házba ritkán érkezik levél. Lakosai leváltak az éltető közösségről, elveszítették az életüket szabályozó kapcsolatukat a közösségi értékrenddel.

Miként az irodalom, a művészet és a kultúra is a magánszférába utaltatott a globalizáció, és az ellenhatásaként erősödő regionalizáció nyomása által. Mert a postaláda nyílásában trónoló pók metaforája ezt a víziót, a kultúrpeszimizmus döbbenetes látomását lobbantotta lánggra bennem. Olyan élményként tapasztaltam, ami lényegében bennem lappangott, ám szükség volt arra a bizonyos korányári délelőttön a hálójában terpeszkedő pókra az otthont teremteni kívánók kiskapujában, hogy nem csupán tapasztalati, hanem gondolati szinten is tudatosuljon bennem a szálak elszakításának következménye. Annak ugyanis gyakorlati magyarázata is lehet, hogy miért kellett a postaláda nyílását a faberakásos kiskapu közepébe vágni, ám a cselekedet mögött ott a kollektív emlékezet, a közös élmény és a közös tapasztalat eltűnésének minden nyoma. Azé a kollektivitásé, amiből mindenki a számára értékes és kamatoztathatót vitte magával, és ezáltal a mítoszok világából átlépett a realitás talajára, a racionalitás terepére.

A racionalitás pedig köztudottan nem művészetbarát.

Sőt, miként Kertész Imre jegyzi: „Ha a lelki élet helyét az ész veszi át, megkezdődik a hanyatlás, aminek végül az ész is áldozatául esik.”

Füzi László, a kecskeméti Forrás szerkesztője írja tekintélyes terjedelmű naplójában (Lakatlan Sziget III.) a kultúra jelzett talajvesztéséről a következőket: „A magasztosság helyére a kiszámíthatóság, az egyszeri helyére az ismételhető, a titok helyére az unalomig ismételhető kerül.” S ugyanő idézi Tandori Dezsőt, aki a kultúrpeszimizmusának nukleuszát a következőképpen igyekezett meghatározni: „... meddig éltethetjük azt, ami csak a magunk számára fontos, márpedig az írás, s ami mögötte van, lassan az egész kultúra pár ember ügyévé egyszerűsödik, hogy az írás, a mű teljessé tétele, a motívumok továbbgondolása, éltetése miként zár ki bennünket a külső világból”.

Bennünket, írókat kereszti ki – mondja Tandori – az irodalommal, a művészetekkel való foglalkozásunk a racionalitás világából. Amelynek művészetekre nincs szüksége, csupán habostorta-kultúrára.

A habostorta-kultúráról (II.)

„Minden, ami körülvesz minket, félelmet kelt. Nincs többé közös nyelv. Senki sem érti a másikat. Azt hiszem, senki sem akarja érteni a másikat.”
(Elias Canetti)

„A kultúrában a habostorta-korszak köszöntött be” – jelentette ki egy könyvheti interjúban Gálvölgyi János érdemes művész, „Az év nevetettője” címmel is kitüntetett parodista. A statisztikák a nyilatkozót igazolják: könyvekből a habkönnyű romantika és a krimi fogy behozhatatlan előnnyel. Megnyugtató, hogy a közönség nem szokott le az olvasásról, a könyvet mégsem szorította ki pozíciójából az Internet, az igazi és visszafordíthatatlan következményekkel járó csapást a televízió és a videó mérte az olvasás-kultúrára. Noha az olvasás-szociológusok és az agykutatók egyenesen biológiai szükségletként tüntetik fel az élményszerző olvasást, amelynek hiányában elhalnak az agysejtjeink, a valóság nem támasztja alá ezt a szükségszerűséget. Magyarországon a tizennyolc éven felüliek egytizede életében egyetlen könyvet se olvasott el, huszonhét százalékuk még nem járt könyvtárban.

A statisztikai mutatók ismeretében válik értelmezhetővé a szerzőknek, a művészetekkel foglalkozóknak a maguk lakatlan szigetére való kivonulásuk fölötti sirmélyi depressziója. A kultúra lassan néhány ember magánügyévé válik, ám ezen túl ott jelentkezik a legnagyobb probléma, hogy bizonyos civilizációs szokások is eltűnőben vannak. Például a párbeszéd. A gondolatoknak, a

gondolatok köré szerveződő szövegeknek az egymásba fűzése. A gondolatok továbbgondolása, az olvasottak fölötti meditáció sem igazán szokás manapság, az olvasó – amennyiben van még olvasásra időt szentelő –, leginkább a történet nyomán lapoz, s nem azokra a csomósodási pontokra tapint rá olvasmányában, amelyek a disszonanciától terhes világ harmonizálásában lehetnének segítségére; idejét tölti csupán, s végigfut egy kalandon, amelynek valós megélésére se ideje, se módja, se alkalmja nem lenne. Az ilyen olvasás szurrogátumként értelmezi és értékeli az irodalmat, s úgy csippent belőle, mint náthás ember az aszpirinből.

Az író azonban nem patikus, könyve nem orvosság. Az író nyomot kíván hagyni a jelenről a jövő számára, ugyanakkor azt is elvárja, hogy a jelenben is tudatosuljon, az életnek a hétköznapi gondokon felül kell, hogy legyen célja. Ha nem egyéb, akkor az, amit a kolozsvári Orbán János Dénes imígyen fogalmazott meg: „Semmit sem szabad örökérvényűnek kikiáltani és egyértelműen elfogadni, mert akkor már nem beszélhetünk szabadságról.”

A kételkedő igazságkeresés tudvalevőleg az írók dolga. Akik nem azért vonulnak lakatlan szigetre, vagy zárkóznak elefántcsonttoronyba, hogy elzárkózzanak az élettől – noha Kosztolányi szerint „az elefántcsont-torony még mindig emberibb és tisztább hely, mint egy pártiroda” – hanem a minőségérzéknek a közösségen belüli hanyatlása, a habostorta-kultúra iránti megnövekedett igény űzte őket választott vagy kényszerű magányukba.

Ahol türelmes szenvedéllyel végzik a dolgukat, akár a harangöntő, aki tudja, hogy bizonyára sohasem hallja meg munkája eredményének kondulását.

Hiszen nem is magának önti azt a bizonyos harangot.

Az új szentháromságról

„A világ ismereteinek mennyisége minden tíz évben megkétszereződik – és maga ez a tempó is növekvőben van. Még húszévesnyi iskolázás is kevés; hamarosan úgy fognak meghalni az öregek, hogy még nem tanulták meg, hogyan éljenek, és teljes kultúránk összeomlik felfoghatatlan bonyolultsága miatt.”

(A. C. Clarke, futurologus)

A körülöttünk lévő világgal szemben jelenleg behozhatatlannak tűnik helyi lemaradásunk, de annak bizonyos, a science fiction társadalom irányába vezető elemei nyugtalanító gyorsasággal vernek gyökeret nálunk is. Nemrég még a fantasztikum körébe tartoztak azok az elképzelések, hogy az emberiség egyszer majd felkerekedik és kilép a világűrbe, új bolygókat hódít meg fájának. Ma pedig már nagy léptekkel halad a csillagok irányába. Közben azonban az is egyre bizonyosabbá válik, hogy az ember elsajátította saját elpusztításának a módját is, és nem is tűnik annyira futurisztikusnak a feltevés, hogy ezt a tudását alkalmazni is fogja, mielőtt a szükségszerű elvándorlás megkezdődne.

Bízunk benne, hogy mégsem ennyire fekete az ördög, bár ha mégis, akkor értünk is eljön. Az azonban tény, hogy az új technológiák és a számítógép sok munkától szabadították meg az embert, aki ennek révén sok időt megtakaríthat. Ez a felszabadult idő azonban nem jelent több lehetőséget a pihenésre, a gondolkodásra vagy az elmélkedésre. A technológiai forradalmak ezzel szemben felgyorsították az életritmust; szaporodtak a teendők, egyre több tapasztalatra nyílt rálátás, és az emberek belevetik magukat az élményszerzés különböző módzataiba, hogy kitöltsék azokat az órákat, amelyek alig korábban szabadultak föl. Ezt az általános magatartást *Erich Fromm*, német filozófus a következőképpen fogalmazta meg: *A modern ember azt hiszi, hogy elveszít valamit – az időt –, ha a dolgokat nem gyorsan csinálja; a megnyert idővel azonban nem tud mást kezdeni, mint agyonütni.*

Mintha Isten felcsavarta volna az időszabályozó gombját – írja e jelenséggel kapcsolatosan *Dean R. Koontz A rettenetes ajtaja* című regényében, rámutatván, hogy a felszabadult időt már nem Isten keresésére fordítja az egyre gyorsabb tempóba kényszerülő ember, hiszen a világ nap mint nap újabb rejtélyeitől kényszerül megszabadulni a tudomány és a technológia előrehaladásának révén: *a tudomány, a technika és a változás váltak istenné, ez lett az új szentháromság; s ezek az istenek nem voltak kegyetlenek és ítélkezők, mint a régiek. Ugyanakkor túlságosan hidegek voltak és közönyösek ahhoz, hogy enyhülést tudtak volna nyújtani a betegnek, a magányosnak és az elveszett embereknek.*

Új szentháromság uralja az embert, látszatszabadságot teremt köré, miként ezt a német származású amerikai filozófus, *Herbert Marcuse* rögzítette: *A termékek beprogramozzák és manipulálják az embereket; olyan hamis tudat kialakulását segítik elő, amely immunis önnön hamisságával szemben.*

Persze kérdés – noha csak költői –, hogy a gépekben, a termékekben van-e a hiba, vagy pedig bennünk. Attól lesz-e izomzatunk petyhüdtöbb, akaratunk gyengébb és hiszékenységünk gyermeketeg, mert a sajtó termékei tonnaszám kerülnek az utcára, mert a televíziós csatornák mitológiai méretű ismeretvágyra sarkallnak bennünket, és a számítógépes világhálón nem is sejtett életszférákba furakodhatunk be, vagy mert ezeket a dolgokat az egyszerű ember csupán kényelmi szükségleteinek kielégítésére használja.

Esetleg *Bertolt Brecht*nek volt igaza a következő megállapításában: *Nem mi uralkodunk, úgy tűnik, a dolgok fölött, hanem a dolgok uralkodnak mirajtunk. Ennek azonban az a magyarázata, hogy egyes emberek a dolgok segítségével uralkodnak más embereken.*